

П. ВІНТЕР

Англо-єгипетські суперечки

Останнім часом англо-єгипетські справи знов привернули до себе загальну увагу.

На початку березня газети сповістили, що єгипетський уряд зрікся затвердити угоду, яку Чемберлен від імени британського уряду намагався накинати Єгиптові. Далі йшли повідомлення про результати цієї відмови — про демісію єгипетського прем'єра Сарват-паші, що склав згадану умову без відома решти членів уряду, про довгочасну міністерську кризу, яка настала після цього, про грізні жести й ультимативні ноти британського найвищого комісара лорда Ллойда, що фактично є диктатор в „незалежному“ Єгипті, про злосливу кампанію англійської преси проти єгипетського національного руху, про намір британського уряду підкрепити дипломатичні ноти лорда Ллойда, пославши військові судна у єгипетські порти й т. інше.

В чім дійсне значіння наведених фактів? В чім суть конфлікту між Великобританією та Єгиптом? На якій підставі британські комісари порядкують у Єгипті, що являє собою єгипетський національний визвольний рух і які його перспективи?

Щоб відповісти на ці питання, треба вернутися трохи назад і пригадати дещо з минулого англійсько-єгипетських стосунків. Це дуже цікаво й дасть добру науку, бо історія Єгипту за останні десятиріччя є дуже яскравий і, можна сказати, класичний приклад сучасної імперіалістичної практики взагалі.

* * *

Єгипет англійці захопили на початку 80-х років минулого століття. Головним імпульсом до того було прокопання Суецького каналу, який відкрито для судоходства 1869 року. Якщо англійські капіталісти вже й раніш зазіхали на плодючу долину Нілу, то після того, як був прокопаний через Суецький пересип канал, ця країна набула для них ще особливого значіння, бо відтоді Єгипет зробився найважливішим стратегічним пунктом по дорозі в Індію. Це і прирішило його загарбання від британського імперіялізму. За влучним виразом Розі Люксембург: „з побудуванням Суецького каналу Єгипет запетлював себе англійському капіталові і не міг вже вилізи з тієї петлі“. („Накопление капитала“, стор. 447 другого російського видання).

Піонерами загарбання та поневолення Єгипту були англійські та французькі банкіри, а за ними потяглись і дипломати цих країн в супроводі військової флоти та армії. Спершу французи вели навіть перед, і напр. спорудження Суецького каналу вони розпочали й здійснили проти впертого опору з боку англійців. Коли-ж канал зробився „здійсненим фактом“, то британська дипломатія почала напружувати

всі сили, щоб виперти французів з Єгипту й встановити там свою неподільну владу.

Починаючи від 60-х років минулого століття паризькі, а за ними й лондонські банкіри почали виявляти особливу щедрість до Єгипту. Вони не скупуючи позичали гроші єгипетському хедивові (віце-королеві). брали за це лихварські відсотки та комісійні, підкупували й одурювали радників хедивових і всіляко допомагали грабувати й нищити єгипетську скарбницю. Такими заходами вони привели країну до банкруцтва, а коли це банкруцтво настало, вони накиннули хедивові нові ще більш руйнівницькі фінансові комбінації й таким чином Єгипет опинився під фінансовим, а далі й під політичним доглядом європейських (правдивіше: англійсько-французьких) кредиторів та урядів, що стоять за їх спинами¹⁾.

Увесь тягар оплати величезних державних боргів Єгипту, які безнастанно зростали, лягав на плечі селян (феллахів), і що більшала заборгованість країни європейському капіталові, то більш коштів здирали з селянського господарства на виплату боргів. Коли-ж ця згубна політика на початку 80-х років привела людиність Єгипту до одвертого повстання, то британський уряд — вичекавши деякий час — скористався з нагоди і прикриваючись „захистом життя та інтересів європейців“ удався до збройного втручання. Загарбання Єгипту закінчилося бомбардуванням міста Олександрії (улітку 1882 г.) й захопленням усіх найважливіших пунктів країни англійським окупаційним військом. (Франція була змушена залишитися в стороні при цьому, бо переживала гостру внутрішню кризу, що вийшла на добре британському імперіалізму).

Це сталося за часів ліберального уряду в Англії, на чолі якого стояв Гладстон. Останній відразу таки заявив у парламенті, що британський уряд не має наміру окупувати Єгипту й виведе військо звідти, скоро в країні настане лад. Такі-ж урочисті заяви робило потім багато інших прем'єрів та міністрів чужоземних справ Великобританії, але ось уже минуло 45 років відтоді, а британське військо як перше стоїть у Єгипті й британські комісари досі порядкують долею єгипетського народу.

В часі своїх переговорів з єгипетським прем'єром минулого літа Чемберлен, між іншим, згадував про ці врочисті обіцянки своїх попередників. У звіті, поданому до парламенту, наведені його слова, і вони заслуговують на те, щоб їх процитувати:

„Я досить старий, щоб пам'ятати обставини, за яких сталася наша інтервенція. Мій батько в той час був міністр. Я пам'ятаю, як щиро наші тодішні міністри заявляли, що окупація буде тимчасова тільки й військо вийде при першій можливості. Але обставини були сильніші за нас. Момент евакуації так і не настав, і події наступних 40 або 50 років показали, що ніхто з нас не може вийти з того становища, в яке нас запровадив сам бог“.

Сказано знаменито, що й казати. Тепер нарешті ми дізналися, що окупацію Єгипту зробила англійська влада з наказу самого господа-бога. Звичайно, після цього тільки безбожники можуть вимагати, щоб англійці самохіть пішли з цієї країни...

Революція 1881—83 року, що закінчилася поразкою повсталого народу та окупацією країни чужоземним військом, була першим

¹⁾ Тісний зв'язок між фінансистами та урядами доводить, між іншим, хоч би той факт, що цілий ряд найбільших операцій в справі єгипетських позик переводив банкірський дім „Фрюлінг і Гошен“, а лорд Гошен, один із власників цього банку, кілька разів був міністром Гладстона.

масовим виявом національної самосвідомості в Єгипті в найновіший період історії. До початку цього руху єгипетської нації як такої не існувало. Владущі шари, земельна й двірська аристократія, з хедивом на чолі, були чужинці з походження, це були турки або черкеси, що розмовляли незрозумілою для народніх мас мовою. Маси трудящих, феллахи й копти, пригнічені надмірною нуждою та сваволею, не усвідомлювали ще своєї належності до одної нації, як до чогось єдиного. Ці нащадки давніх будівників пірамід навіть не мали назви „єгиптян“, їх звичайно називали „арабами“, і коли перший проводир цього першого єгипетського національного руху, Ахмед Арабі (потім Арабі - паша), гордовито назвав себе „Ель Мізри“ (єгиптянин), то владущі класи це зрозуміли, як виклик усій старовині та як сміливий революційний акт.

Народній рух 80-х років спочатку був скерований не так проти європейців, як проти владущої класи своєї власної країни, проти єгипетських поміщиків і титулованої аристократії. Це був власне перший класовий рух єгипетського селянства, і не зважаючи на неорганізованість і малу оформленість цього руху, він на початку мав великий успіх, але потім був придушений збройними силами європейських „цивілізаторів“, виконавцями волі лондонського Ситі. Аж після цього втручання народній рух обернувся і проти європейців, і відтоді гасло: „Мізр ліль мізрийин“ (Єгипет — єгиптянам), що виставили спочатку прибічники Арабі проти місцевих дідичів - чужоземців, перетворюється на гасло, скероване проти чужоземних окупантів. Проте — як свідчить безсторонній буржуазний історик — „європейській пресі та дипломатам удалося, як і завжди в таких випадках, змалювати революцію не як патріотичну справу, а як вибух фанатизму та як повстання невідповідальних військових осіб і бунтівників проти всякої влади й ладу¹⁾“ — а це потрібне було англійцям, щоб виправдати окупацію перед суспільною думкою своєї країни та рештою Європи.

Окупація Єгипту від англійців з формального боку не внесла змін до зовнішньо-політичного становища країни, і до початку світової війни Єгипет вважався за васальну провінцію турецького султана. Останній, не маючи сили виступати проти могутньої Великобританії, мирився досить легко із становищем, що утворилося, але деякі європейські держави, особливо Франція своїми претензіями й протестами завдавали чимало клопоту британській дипломатії.

Ще від часів Наполеона I, що зробив військову експедицію до Єгипту і пробував на межі 18 і 19 століть „визволити“ його з-під турецького ярма²⁾, у Франції вперто думали, що французам повинна належати перша роля в країні пірамід. В середині минулого століття їх вплив справді переважав у Єгипті, але після відкриття Суецького каналу англійці потрохи відперли їх на задній план. Спритною біржевою угодою лорд Біконсфільд дешево придбав для британського уряду більшість акцій „Товариства Суецького каналу“ і таким чином з-під самого носа французів забрав до своїх рук всі справи каналу. Коли-ж після окупації англійці поспішили знищити англо-фран-

¹⁾ Д-р Ганс Кон у статті: „Національний рух у Єгипті з 1881 — 1926 р.“ уміщений в „Цейтшрифт фюр політик“ за 1926 р., кн. 2.

²⁾ У своїх прокламаціях Наполеон проголосив єгиптянам принципи свободи й рівності, які виставила французька революція, і в той же час говорив про свою повагу перед Кораном і Магометом, що проте не заважало йому повертати мечеті на стайні окупаційної армії.

цузький фінансовий „кондомініум“ (спільне управління), то обуренню французьких патріотів не було краю. Почались безнастанні незгоди й суперечки між обома країнами у єгипетських справах і був навіть потім період (в кінці 90-х років), коли здавалося, що між ними прийде до війни через єгипетські та суданські справи. Ліквідація цих суперечок настає аж в часи утворення „Антанти“: 8 квітня 1904 року була підписана угода, згідно з якою Великобританія надала Франції право вільно порядкувати в Марокко, а Франція із свого боку визнала „становище, що нині існує“ в Єгипті і, між іншим, зобов'язалася не вимагати скасування британської окупації.

Англійські імперіялісти дуже пишються наслідками своєї „цивілізаторської“ роботи в Єгипті. Вони особливо вихваляють свого першого „проконсула“, лорда Кромера, який над 20 років керував Єгиптом (від 1884 до 1907 р.), маючи в руках майже необмежену владу. Було б безглуздом заперечувати, що англійці дещо зробили для підняття матеріальної культури Єгипту, і ми готові визнати, що лорд Кромер не мало сприяв прискоренню темпа капіталістичного розвитку країни. Але за яку ціну це було досягнене? До яких розмірів була доведена експлоатація трудящих мас Єгипту? І особливо — скільки на цій „цивілізаторській“ справі заробили лондонські банки і ланкаширські промисловці?.. Ось на такі запитання англійські культуртрегери не люблять відповідати, знаючи наперед, що ця відповідь буде убійчим присудом над їх політикою в Єгипті.

Серед величезної літератури, присвяченої історії британського панування в Єгипті, є тільки одна робота, де можна знайти правдивий виклад методів та результатів цього панування. Я маю на оці знамениту книжку т. Ротштейна: „Захоплення й поневолення Єгипту“¹⁾.

Ця робота, складена головним чином на підставі англійських офіційних документів, немилосердно руйнує легенду про надзвичайні досягнення англійських культуртрегерів у Єгипті, — легенду, якій колись вірили не тільки безпосередні творці імперіялістичної політики в різних країнах, але навіть багато соціалістів. До цієї книжки, з якої мені довелося не мало взяти до своєї статті, я й відсилаю читачів, що бажають ознайомитися докладніше з одним з початкових розділів сучасного імперіялізму.

* * *

Національно-визвольний рух 80-х років, збуджений агітацією Ахмеда Арабі, захопив досить широкі шари єгипетського народу, але він не пішов углиб, а перейшов по поверхні й швидко зовсім зник. З допомогою складної, добре продуманої та вміло переведеної в життя системи військово-політичного, економічного й культурного утиску окупаційна влада надовго паралізувала енергію трудящих мас Єгипту, і вони терпіли цей гніт мовчки, без боротьби й без ніякого одвертого протесту. Настав період реакції, що тривав цілих два десятиліття.

Розвиток капіталістичних відносин у Єгипті за цей час пішов далеко наперед, а це привело до великих соціальних змін у країні. Єгипетське селянство виділило із своїх лав перші загони сучасного

¹⁾ Ця книжка вийшла англійською мовою 1910 року під заголовком „Загибель Єгипту“, і буржуазна суспільна думка віднесла її до „небезпечних“ творів літератури. Російське видання, доведене самим автором до 1924 року, вийшло тільки три роки тому. На жаль російський переклад книжки дуже неточний. Є скорочене видання цієї праці („Англійці в Єгипті“), що вийшло свого часу як додаток до журналу „Нейе Цейт“.

промислового пролетаріату, а поруч нього зростала й міцнішала нова єгипетська буржуазія, переважно торгова й земельна. Ще швидчим темпом росла національна дрібнобуржуазна інтелігенція.

Англіїці взагалі надзвичайно мало дбали про народню освіту в Єгипті¹⁾, але певні кошти з бюджету все ж таки належало витратити на цю справу, і їх витрачувало не на освіту широких мас, а головню на підтримку середніх та спеціальних шкіл, що давали окупантам потрібний для керування контингент урядовців і службовців з тубільців. Певна частина єгипетської буржуазної молоді, що здобувала середню освіту на батьківщині, вирушала потім закордон, до Франції або Швейцарії, і вступала там до вищої школи. Таким чином, протягом кількох десятиліть з синів дідичів, торговців і заможних селян виріс чималий шар єгипетської інтелігенції, що здобула європейську освіту й перейнялася „європейськими“ ідеями демократії й національної свободи.

Новий національний рух, що його початок відноситься до перших років 20 століття, відрізняється від вище описаного руху 80-х років головню своїм інтелігентським характером. Народні маси майже зовсім не виступають на сцену, зате більшу активність виявляють адвокати, журналісти, лікарі, студенти й т. инш. Цей новий „молодоєгипетський рух“, що на його чолі стає палкий агітатор Мустафа Кемаль, виступає і з деякими радикальними політичними вимогами (незалежність Єгипту, демократичні реформи), але взагалі це не є революційний рух. Залишаючись завжди в межах мирної пропаганди й освітньої роботи, він разом з тим перейнятий релігійним пан-ісламським духом. За непосреднього попередника Мустафи Кемалю доводиться вважати не революційного вісімдесятирічного Ахмеда Арабі, а проводиря поміркованого національно-ліберального руху шейха Алі Юсуфа з його скромною програмою „автономії“ та „конституційних реформ“.

У своїх промовах Мустафа Кемаль завжди підкреслював ідеалістичний та просвітній характер своїх вимог:

„Для нас, народів Сходу, матеріальна культура не є справжня культура, за таку ми визнаємо культуру, яка спирається на моральність і на свободу народів“...

Найголовніший пункт нашої програми є вимога освіти для народу. Нещастя Єгипту завжди становила відсутність народньої освіти“²⁾.

І Мустафа Кемаль покладає всі надії на нові приватні школи, які засновувала єгипетська буржуазія, на ширення газет, на утворення бібліотек і т. инше.

Часами, під впливом таких зовнішніх подій як російсько-японська війна та перша російська революція, а потім особливо „молодотурецький“ переворот у Константинополі 1908 року, національний рух у Єгипті теж зростає і вимоги національної партії робляться радикальніші. Навіть „Законодавча Рада“, складена з реакційних дідичів, в цей час наслідилася подати свій голос за конституційні реформи, а академічна молодь удавалася навіть до страйків та улаштовувала демонстрації.

Після смерті Мустафи Кемалю (1908) рух починає поволі зменшуватися, і національна партія, яку він заснував (Хасб-ель-Ватан),

¹⁾ „Вираховано, що за 25 років британської окупації гуртовий прибуток по бюджету складає не менш як 258 млн. ф. стерл., але з з них тільки 2,8 млн., цеб-то 1%, витрачено на народню освіту“. (Ротштейн).

²⁾ Цитую за вищезгаданою статтею д-ра Кона.

під керуванням нового лідера Фарид-Бея ще більше віддаляється від народніх мас і чим-раз більше замикається в тісне русло буржуазної інтелігенції. Деякими нікчемними поступками, як от конституційна „реформа“ лорда Киченера (1913 року), англійці відривають від загально-національного руху більш помірковані буржуазні елементи і розкладають лави націоналістів. Початок світової війни зовсім перериває роботу національної партії.

* * *

На початку імперіалістичної війни Великобританія, скориставши з того, що Турція вступила у війну на боці ворожої германо-австрійської коаліції й що з боку союзної Франції не можна було сподіватись навіть найменшого протесту, остаточно оформила своє загарбання Єгипту, об'явивши свій протекторат над ним. При цьому вона не тільки скасувала суверенітет Турції над Єгиптом, але також скинула своєю властю старого хедива Абаса Хільмі, як прибічника мусульманської Турції, і замість його посадила на престол свого ставленика принца Гусейна Кемалія, надавши йому вищий титул „султана“.

Починаючи з 1915 року Єгипет став важливою базою для військових операцій Англії в Передній Азії та на Балканах, і розвиток військових подій втягав фактично у війну людність Єгипту проти її власної волі. З єгипетських селян був утворений окремих, „трудовий і верблюдо-транспортний корпус“ для будування всіляких споруджень на фронті, для копання шанців і т. инш. Набір об'явлено добровільний, але як свідчать самі англійці „добровільність“ хутко заступило адміністративне силювання, і сільські старости силоміць заганяли людей до цього корпусу. Сотки тисяч єгипетських феллахів наложили головою на Галіпольському півострові та в пустелях Аравії — для більшої слави гнобителів своєї країни.

Що до інших тягарів, які лягали на людність Єгипта в часі війни, то наведемо декілька рядків з англійського офіційного документу — доповіді комісії лорда Мільнера, якого ніхто не зважився запідозрити в анти-британській пропаганді:

„... Реквізиція свійських тварин була дуже тяжка для дрібних фермерів, позбавляючи їх єдиного засобу транспорту... Ще більш ненавиділи вони реквізицію хліба й особливо ті способи, якими її роблено. Реквізиторні ціни були нижчі за риночні, процес перевірки й виплати тягнувся довго і давав можливість для всіляких зловживань... Збори на Британський Червоний Хрест повинні були мати добровільний характер, але урядовці робили їх примусовими... Ціни на продукти споживання, одіж і паливо дійшли нечуваної висоти, і пересічного зарібку робітників не вистарчало на прожиття...“

Не дивно, що за час війни незадоволення народніх мас зросло неймовірно й що зараз же по скінченні війни довго стримуване обурення вибухло й вилилося в бурхливих демонстраціях проти британської окупації.

Всілякі побічні умовини сприяли на цей раз особливо широкому розмахові руху.

В часі війни в Єгипті, як і по інших британських заморських володіннях, дуже були поширені ілюзії, що після війни Англія дасть цим володінням „свободу“ і „повну автономію“. Ці ілюзії, що їх штучно підтримували англійські державні діячі, були до часу важливим стримуючим моментом, але що до Єгипту, то вони були зруйновані, можна сказати, в один день.

Незадовго перед кінцем війни випадково набув розголосу один секретний документ — проект майбутньої єгипетської конституції, який у затишку кабінету підготував англійсько-єгипетський вельможа Брґуніат. З цього проекту виходило, що англійці й на далі думають затримати в своїх руках всю владу над Єгиптом, бо він, мовляв, ще не доріс до самоуправління, а тим більш до повної незалежності.

Опублікування цього документу піділлало масла в огонь і дало стимул до тої історичної демонстрації, з якої почалася 1918 року — другого-ж таки дня після замирення — друга єгипетська революція.

Проводирі буржасно-національного руху зразу-ж почали галюмувати рух і робили спробу домовитися з британською владою. Саад-Заглул-паша¹⁾, що потім зажив слави, негайно утворив т. зв. Національну Делегацію („Вафд“), яка з ним на чолі повинна була вирушити у Лондон та Париж для захисту інтересів єгипетського народу на майбутніх мирних переговорах, але англійський верховний комісар не дозволив цієї подорожі і взагалі зрікся будь яких зносин з „Нац. Делегацією“. За наказом з Лондона була заборонена й друга спроба розпочати англійсько-єгипетські переговори, що її зробили найреакційніші елементи єгипетських діячів, прем'єр Рушді-паша й міністр освіти Адлі-паша: їх теж не пустили до Лондона, після чого вони подалися до демісії й Єгипет на кілька місяців залишився без уряду.

Ці події викликали великий приплив народного обурення, яке вилялося в небувалий доти масовий рух. Не зважаючи на всі спроби поміркованих елементів, в тому числі й Заглула, стримати рух в межах легальності, він набував чим-раз грізніших форм. Поки Заглул та його прибічники збирали підписи під „мандатом“ згадуваної „нац. делегації“ на ведення мирних переговорів від імени єгипетського народу й писали відозви до Ллойд Джорджа, Вільсона та інших світових „демократів“, народні маси вийшли на вулицю. Після 8-го марта 1919 р., коли англійці арештували Заглула з трьома членами „Вафда“ і заслали їх на острів Мальту, почалося одверте повстання, що охопило не тільки міста й інші великі центри, але й найдаліші сільські закутки, і аж через два місяці британській військовій силі вдалося придушити повстання.

Цього разу рух мав цілком загально-національний характер. У ньому брали участь робітники й студенти, феллахи й урядовці, адвокати й священники, а на прапорах демонстрантів поруч красувалися хрест і півмісяць. І самовидці кажуть, що в ці дні виходили на вулицю й прилучалися до демонстрантів навіть вікові жертви східних звичаїв — мешканки гаремів.

Безсумнівно, що при кращій організованості й певному революційному керуванню цей рух міг би стати великою революцією й привести країну не тільки до незалежності, але й до створення справж-

¹⁾ Слід навести деякі дані про життя Саад Заглула. Він походив з родини дідачів. Народився 1860 року, дістав вищу освіту. За молодих літ приєднався до руху Арабі, підпадав під репресії, але після звільнення відійшов від політики і зробився видатним адвокатом. З 1906 р. вернув до політики, прилучився до поміркованих націоналістів, був міністром освіти і був обраний на віде-голову „Законодавчого зібрання“. Під час війни не виявляв себе нічим. Знесений на поверхню народнім рухом 1918 — 19 р. р. вславився як національний революціонер. Помер минулого року.

ньої народної влади. Біда єгипетського національного руху полягала саме в тому, що робітники й селяни не мали ще ніяких класових організацій, а під керівництвом буржуазних лібералів і демократів, які всіляко гальмували масовий рух і при першій добрій нагоді квапилися зірвати його через марні переговори з окупаційною владою, цей рух був засуджений на невдачу.

У Лондоні дуже хутко зрозуміли, що стан у Єгипті більш серйозний, ніж здавалося спочатку, і британський уряд, продовжуючи репресії проти повсталих мас, почав разом з тим розкладати рух, попускаючи поміркованим елементам і обіцяючи реформи. Вже у квітні був звільнений Заглул і мав змогу приїхати до Парижа, де він безрезультатно оббивав усі пороги і так таки і не добився участі в мирній конференції як представник Єгипту, а в травні британський уряд постановив післати до Єгипта окрему комісію під головуванням лорда Мільнера „для обслідування причин останніх розрухів і подачі доповіді про кращу форму конституції для Єгипта“ — розуміється заховуючи британський протекторат.

Одверте повстання було придушене в кінці травня (1919 р.), але це не визначало, що революція вже скінчилася: вона продовжувалася в різних формах пасивного опору, терору й бойкоту. Силу й розмах цієї революції та її глибоке коріння в народі показує, між іншим, та нечувана однастайність, з якою був переведений бойкот комісії Мільнера. На всі запитання, з якими комісія зверталася як до окремих осіб, так і до всіляких громадських організацій, вона незмінно діставала одну і ту саму відповідь: „звертайтеся до Заглула, він знає“... Все панство єгипетського „громадянства“, навіть принци царського дому, й вищі особи духовництва давали таку відповідь. Комісії Мільнера так і не вдалося виконати свій мандат і зробити таке обслідування на місці, яке звичайно роблять подібні англійські комісії.

Проте лорд Мільнер якусь доповідь склав і подав англійському урядові, але той, під впливом Черчилля, не погодився з його пропозиціями що до потрібних для Єгипту реформ і всі ці заходи закінчилися нічим.

Повернувши до Єгипту на весні 1921 року, Заглул знайшов, що становище країни дуже змінилося. Народні маси зустріли його, як національного героя, але велика буржуазія вже пірвала з визвольним рухом і самого Заглула почала вважати за небезпечного революціонера. За лаштунками почалися переговори між правими елементами єгипетських „націоналістів“ та англійським верховним комісаром генералом Еленбі, а коли Заглул знову розпочав свою агітацію за незалежність, то його знову заарештували й завдали на Сейшельські острови в Індійському океані. Хутко виявилось, що англійці не можуть домовитися і з поміркованим крилом національного руху і тоді вони вдалися до такого хитрого способу „утихомирення“ Єгипту: 28 лютого 1922 року британський уряд опублікував декларацію, в якій ознаймив Єгипет незалежною країною.

На цім місці історик національного руху ніби може покласти вже крапку, висловивши попереду свій подив з приводу такого несподіваного розв'язку питання, яке протягом десятиліть викликало гостру боротьбу. Але з деяких причин ми примушені продовжувати свій виклад.

Річ в тім, що „незалежність“, надана Єгиптові 6 років тому, має досить дивний характер. У тій самій декларації, яка оголошує кінець

британського протекторату над Єгиптом і визнає Єгипет незалежною й суверенною державою, є такий хвостик з 3-х пунктів:

„Названі нижче питання залишаються в безперечній і необмеженій компетенції уряду Його величності ¹⁾ аж до того часу, як буде можливо, вільно обміркувавши при дружній згоді, скласти про них угоду між урядом Його величності та урядом Єгипта:

- а) безпечність оповіщень Британської імперії на території Єгипта,
- б) захист Єгипта від всякого чужоземного нападу й безпосереднього або посереднього втручання,
- в) охорона інтересів чужоземців і захист прав меншостей у Єгипті,
- г) становище Судана.

Як видно, в британських імперіялістів досить чудне розуміння незалежності й суверенності держав, а поки вони додержуються цього розуміння, несполучного ані з нормами міжнародного права, ані з уявленнями єгипетського народу про справжню незалежність і суверенність, єгипетське питання не можна вважати за розв'язане. Усі події останніх 6 років стверджують правильність цього висновку.

* * *

Британська декларація 1922 року з наведеними застереженнями є та підвалина, на якій базуються взаємовідносини між Великобританією та Єгиптом досі. Вона не дала Єгиптові незалежності, скасувала протекторат тільки на словах і „узаконила“ дальшу військову окупацію країни. Разом з тим вона все ж таки до певної міри обмежила рамки діяльності окупаційної влади і до певної міри поширила компетенцію єгипетського уряду та його органів.

Заведення „нового режиму“ на підставі згаданої декларації було перш за все позначене зміною титулу монарха: починаючи з 1-го березня 1922 року султан Фуад, що став на царство після смерті Гуссейна 1917 року, почав називатися „королем“. Це не обійшлося без конфлікту з англійцями, які цілком ухвалили зміну титулу, але не дозволили Фуадові називатися „королем Єгипта й Судана“, а тільки „королем Єгипта“. Через два тижні (15 березня) новий єгипетський уряд, на чолі якого стояв правий націоналіст Сарват-паша, виступив із своєю декларацією, яка теж оголошувала Єгипет — не посилаючись на британську декларацію — незалежною й суверенною державою.

„Вафд“ (партія Заглула) зайняла, принаймні на словах, непримиренну позицію до нового режиму, встановленого на підставі англійської декларації. Вона закликала людину не зважати на пункти декларації, що обмежували незалежність країни, а здійснювати політику справжньої незалежності. Справді-ж і ця партія фактично почала схилитися до угодовської політики, мало де в чому відмінної від політики правих елементів, але зважаючи на настрої мас, вона продовжувала словесну агітацію проти англійців. Її популярність далі підтримувалася не так реальним значінням її анти-британських прокламацій, як тими способами репресій, яких зазнавали її проводирі від окупаційної влади.

Маси трудящих як і перше ставилися вороже до британської окупації, але цей настрої не виявлявся в активній масовій боротьбі. Буржуазні націоналісти самі побоювалися революційних виступів мас, відчуваючи в них загрозу своїм класовим привілеям, і тому не

¹⁾ Так в офіційних документах називається британський уряд.

змогли взяти на себе керування народнім рухом, а пролетарські організації існували поки що тільки в зародку. Бойові елементи з дрібнобуржуазної інтелігенції та робітників перейшли до своєрідної партизанської боротьби і почали частіше вживати методів економічного й політичного терору, на який окупаційна влада відповідала лютими репресіями.

Певна річ, такий стан не цілком відповідав бажанням британського уряду. Він жадав як найхутче втихомирити Єгипет, бо це було конче потрібно як для успішної експлоатації країни, так і для консолідації імперської влади в інших володіннях магометанського сходу (в Аравії, Палестині, Месопотамії, Індії) і саме з цією метою він вищезгаданою декларацією октроював (цеб-то надав зверху) Єгиптові фіктивну незалежність. Він поволі почав переконуватися в тім, що старими методами—репресіями для лівих і спробами угоди з елементами крайньої правої—цієї мети не досягти. Уже з весни 1923 року помічаємо підготовку до „нового курсу“—до зближення з Заглулом і заглулістами. Для цього робиться певне пом'якшення військового стану, заарештованих „вафдистів“ випускають з тюрми, а Заглул сам, уже перед тим переведений з Сейшельських островів до Гібралтару, дістає змогу поїхати до Франції „для лікування“. Після короткого вибуху нових репресій ліберальний курс затверджується наче-б то остаточно скасуванням військового стану (у червні 1923 р.), на підставі якого Англія правила Єгиптом з самого початку світової війни.

За новою конституцією, уложеною в часі змін реакційних урядів, Єгипет був проголошений суверенною і незалежною державою з спадковою монархією і парламентським державним ладом. Король має право розпускати парламент й роздавати ордени та инш. нагороди, але він урядує тільки через міністрів, відповідальних перед парламентом. Парламент складається з двох палат, сената й палати депутатів. Дві п'ятих членів сената призначає король, решту обирає населення на 10 років. Голову сенату призначає король. Палата депутатів обирається на п'ятирічний термін. Парламент затверджує бюджет, але не має права змінити міжнародніх зобов'язань, які існують. Договірні права чужоземців (система капітуляцій) залишаються непорушні. Іслам оголошується державною релігією, арабська мова—мовою державною. Конституція стосується тільки Єгипта, не розв'язуючи наперед питання про становище Судана. За королем забезпечене—крім його величезних маєтків та инших „приватніх“ володінь—дуже щедре утримання у вигляді „цивільного листа“, йому привласнені також важливі прерогативи в сфері релігії...

Як видно з сказаного, ця „демократична конституція“¹⁾ має досить таки реакційний характер. Вона містить великі поступки як для британських окупантів, так і для королівської влади, і на ній яскраво позначився компроміс між різними ворожими тенденціями, які претендують на вплив в дальшій політиці країни. А новий виборчий закон (2-х ступневі вибори, 30-ній вік для пасивного виборчого права й т. инш.) ще більше підкреслюють реакційний характер цієї конституційної реформи.

Заглула, що повернув із заслання в-осени 1923 року, зустріли бурхливі маніфестації населення, яке ще дивилося на нього як на

¹⁾ Зміст конституції подано за „Таймсом“, див. числа від 21 квітня і 1 травня за 1923 рік.

національного героя. Підчас виборчої кампанії він виступив з гострою критикою нової конституції та всієї угодівської політики правих партій взагалі, і на виборах (12 січня 1924 р.) його партія Вафд здобула повну перемогу: із загальної кількості 211 депутатів 202 належали до Вафду. За кілька днів Заглул зробився прем'єром Єгипту. Почався період розквіту конституційних ілюзій.

Ми не маємо можливості розповісти докладно про всю діяльність внутрішньої політики першого „революційно-національного“ уряду Єгипта, але повинні зазначити, що проіснувавши менш ніж рік, він встиг цілком виявити свій буржуазно-реакційний характер. Найяскравіше це виявилось в лютих заходах проти робітничого руху, в розігнанні червоних професілок і придушуванні страйків, а також у цілковитім нехтуванні всілякими соціальними реформами. В народніх масах, що голосували на виборах за вафдистів, скоро почало зростати незадоволення з політики Заглула.

Що ж до сфери зовнішньої політики, а особливо питання боротьби за незалежність, то з першого погляду здавалося, що тут для Заглула склалися дуже сприятливі обставини. Річ у тому, що в Великобританії в цей час прийшов до влади „робітничий“ уряд, голова якого Макдональд був приятель Заглула і раніш заявляв про свої симпатії до національного руху Єгипта. Найвні люди думали, що цього досить для забезпечення успіху в переговорах Заглула з британським урядом, але вони помилилися: в питанні про Єгипет, як і в інших питаннях імперської політики, Макдональд став на такій самій непримиренно-імперіалістичній позиції, на якій перед тим стояли Черчилль і Керзон. Під всілякими приводами він довго зрікався зустрічі з Заглулом, а коли пізно в-осени все-ж таки розпочалися переговори, то одразу виявилось, що сторони розмовляють різними мовами і не розуміють одна одну. Заглул виходив з того що Єгипет має „природне право“ на цілковиту незалежність і що британський уряд перш за все повинен зріктися 4 вищезазначених пунктів декларації 1922 року, як несправедливих і силою накинених Єгиптові. Макдональд із свого боку захищав погляд, що незалежність Єгипта — це дарунок йому від великодушної Великобританії й що остання має право залишити собі певні привілеї в Єгипті і взагалі визначати розмір єгипетської незалежності. Він не хотів навіть розмовляти на тему про стан Судана і рішуче відмовився прийняти всілякі компромісні пропозиції Заглула, напр., про передачу охорони Суецького каналу Лізі Націй і т. інше.

Період конституційних ілюзій обірвався дуже круто й несподівано. У листопаді 1923 року в Каїрі забито „сирдара“ (генерал-губернатора й головного отамана війська) Судана, англійського генерала Лі Стака. Британський уряд — влада вже була в руках консерваторів — скористався з цієї нагоди, щоб виставити ультимативні вимоги, яких напевно не міг прийняти Заглул, і знов вкоротити ту нужденну автономію, яку Єгипет як ні як мав після декларації 1922 року, а також виперти Єгипет із Судана остаточно. Заглул вийшов на відставку, на прем'єра призначили крайнього реакціонера, англійського ставленика Зивар-пашу, який відразу прийняв усі вимоги британського ультиматуму й щиро заходився ліквідувати „реформи“ конституційного періоду.

Найперше Зивар-паша розпустив парламент і призначив нові вибори. Перемога знов була на боці Вафда, хоч і далеко не така повна, як рік тому (125 депутатів із 210). Це почасти пояснюється

лютим виборчим терором уряду, але разом з тим свідчить також про безперечний занепад престижа Заглула, як проводиря революції. Зивар-паша не задовольнився цим результатом і, розігнавши парламент ще раз, почав урядувати країною без ніякого народного представництва, переводячи наспіх цілу низку надзвичайно реакційних заходів в інтересах єгипетських дідичів та британських окупантів. На початку 1926 року він хотів перевести нові вибори на підставі зміненого і дуже обмеженого виборчого права, але натрапив на такий енергійний опір політичних партій і навіть урядовців, що в останній момент злякався, відступився від свого і відновив попередній від нього ж скасований виборчий закон. На цих виборах (у травні 1926 року) Вафд знову дістав абсолютну більшість у парламенті (150 мандатів), інші „ліві партії“, що увійшли в спілку з Вафдом, щось із 30 мандатів, а нова реакційно-англійськофільська партія Зивар-паші „Іт-тихад“ (єднання) усього тільки 4 мандати.

Не зважаючи на абсолютну більшість, яку мав Вафд у парламенті, Заглул вирішив зберегти спілку й поділити відповідальність з іншими національно-буржуазними угрупованнями, з якими виступав разом на виборах. Ці помірковані й праві спілники були йому потрібні, як посередники в усіх стосунках з британськими окупантами й особливо при вселяких, які мали бути в майбутньому, офіційних переговорах з британським урядом. Не бажаючи компрометувати себе одверто перед єгипетським народом, Заглул зрікся також стати на чолі нового уряду і задовольнився почесним, але не таким активним і не таким відповідальним постом президента палати депутатів, яким остався він до своєї смерті (23 серпня 1927 року ¹).

Був утворений коаліційний уряд і пост прем'єра обняв правий націоналіст Адлі-паша, що був найлютішим ворогом Заглула та його політики протягом багатьох років, але під час реакційного режиму Зивар-паші відділився від крайніх правих і створив свою „конституційно-ліберальну“ партію. Вафдісти лишили собі більшість міністерських портфелів як у цьому, так і в пізніших коаліційних кабінетах.

Ці коаліційні міністерства витратили не мало енергії на те, щоб дійти згоди з британським урядом, але всі спроби поєднати інтереси британського імперіялізму з національними змаганнями Єгипту досі не мали успіху. Ба й більше—всі спроби угоди звичайно були приводом до нових суперечок та конфліктів. Але раніш ніж перейти до цих останніх перипетій англійсько-єгипетських непорозумінь, треба сказати кілька слів про деякі особливості економічного розвитку Єгипту.

* * *

Одна з найхарактерніших рис британської імперіялістичної політики взагалі є намагання так скеровувати економічний розвиток своїх заморських володінь, щоб зміцнити їх господарчу залежність

¹) Британські імперіялісти, які за життя Заглула цькували й переслідували його як свого найнебезпечнішого ворога, після його смерті заявили привселюдно, що в своїх планах „угоди“ з Єгиптом вони найбільше покладалися саме на Заглула. Ультра-права газета „Морнінг Пост“, напр., писала, що хоч Заглул і був ворог англійців, проте його смерть не полегчить політичної ситуації в Єгипті, бо не зважаючи на його революційні виступи, він всеж-таки був зручний посередник і з його посередництвом можна було дійти кращих наслідків, ніж мобілізацією війська або заходами репресій.

від імперії цілої і від самої метрополії особливо. Для цього британські капіталісти за допомогою уряду здавна підтримують в колоніях, домініонах та інших володіннях тенденцію до розведення монокультур, до однобічного розвитку тільки одної або, в кращому разі, декількох галузів продукції. Ми бачимо, напр., що Канаду вони обернули на країну, яка вивозить головно пшеницю та ліс, що Австралія, постачає в імперію, і найперше в Англію, теж пшеницю і крім того шерсть, що головні предмети експорту Індії є джут і бавовна, що Цейлон до останнього часу вивозив майже виключно чай, до якого тепер приєднався каучук, що Малайський півострів живе з одного експорту каучука, що Золотий Беріг в Західній Африці продукує головно какао, що на острові Маврикія культивується майже виключно цукровий очерет, а острів Ямайка обертається в країну бананів і т. інше.

За час свого півстолітнього панування над Єгиптом англійський капітал обернув цю країну в суцільну бавовняну плантацію. В кожному разі баланс зовнішньої торгівлі Єгипта базується майже виключно на вивозі бавовни. Коли взяти єгипетський експорт ¹⁾ за останні три роки, про які в нас є повніші дані, то ми побачимо таку картину:

	1924 р.	1925 р.	1926 р.
Загальна сума експорту (в єгипет. фунтах)	65.733.000	59.198.000	41.759.000
Експорт бавовни	56.550.000	51.659.000	34.370.000

А як крім бавовни-сирівцю Єгипет вивозить також на дуже велику суму бавовняне насіння (на 3—4 міл. єг. ф. що року), то виходить, що тепер вивіз продуктів бавовництва становить 90% усього вивозу.

Звідси видно, перш за все, несталисть єгипетського народного господарства, бо воно великою мірою залежить від урожаю одного продукту — бавовни і від хитань на світовому бавовняному ринку. Падіння цін на бавовну в Сполучених Штатах доводить до зубожіння мільйони єгипетських феллахів.

Разом з тим форсований розвиток бавовництва замагає деякі інші галузі сільського господарства, і Єгипет, що колись годувався власним хлібом і ще вивозив його за кордон, тепер потребує довозу хліба. Зростання імпорту хліба тепер видно з такої таблиці:

1890 року ввезено муки*на	114.000 єг. фунтів
1911 " " " "	1.600.000 " "
1925 " " " "	3.500.000 " "

Отже, за 35 років імпорт муки збільшився в 30 разів, тим часом, населення збільшилося менш ніж удвоє ²⁾. А потреба ввозити хліб ще збільшує залежність Єгипту від кон'юнктури на світовім ринкові. При таких умовах не дивно, що ця наплідючіша в світі країна чимраз частіше буває рокована на голод та злидні.

Перехід до системи бавовняної культури приводить і до інших небажаних наслідків. Ця система виснажує ґрунт, вимагає постійного розширення площі земельної під бавовну й веде до невинного зменшення продукційности. Далі — в міру розвитку бавовняних плантацій

¹⁾ За даними англ. статист. щорічника „Стетесменс Йер - Бук“ за 1928 рік. (Єгип. фунт трохи більший за англ. фунт стерлінгів і виносить приблизно наших 9 крб. 75 коп.).

²⁾ Ці дані, а також деякі дальші взято з статті А. Шамі „Коммунист. Интернационал“ від 22/VІ 1927

відбувається швидка концентрація земельної власності в руках небагатих великих власників: дідичі-феодалі всілякими правдами й неправдами загарбують землі феллахів, і в результаті ми бачимо катастрофічне обезземелювання селян. Нині в Єгипті є до 3 міль. безземельних селян (при загальній населенні країни в 14 міль.), щось півтора міль. малоземельних, що володіють участками до 1 феддана (приблизно 2½ гектара), — тим часом як кілька тисяч дідичів володіють всією землею, яку обробляють. Величезні латифундії зосереджені також в руках казни й короля (домени й вакуфи), і таким чином майже 90% всієї оброблюваної землі складають великі маєтки.

Сказане ясно показує прагнення британського капіталу обернути Єгипет в економічний додаток до Великої Британії. Усіма способами сприяючи розвитку єгипетського бавовництва, що постачає дешевий сировець британській текстильній промисловості, і витрачаючи на це, напр., на вдосконалення системи зрошення, кошти єгипетської скарбниці іноді з божевільним марнотратством, британські капіталісти одночасно всіма силами гальмують розвиток промисловості в самому Єгипті. Напр., за допомогою системи великого мита й інших засобів вони унеможливили розвиток текстильної промисловості Єгипта, майже зовсім знищили тютюнництво, що було колись великим джерелом національного прибутку, а продукція очеретяного цукру, якого ще 90-х років вивозили з Єгипта велику кількість, зійшла тепер до зовсім малих розмірів. Словом, вся британська політика скерована не на всебічний розвиток продукційних сил краю, а на те, щоб обернути його на ринок сировцю для британської текстильної промисловості і поставити його в цілковиту залежність від текстильних королів Ланкашира.

Не маючи можливості прослідкувати в цій статті інші сторони господарського життя Єгипта, зазначимо тільки, що результати описаної політики позначаються в частих, за останній час майже перманентних економічних кризах, у зростанні безробіття, у зuboженні народних мас, а від того знов зростає загальне незадоволення і збільшується антибританський рух.

* * *

Треба пам'ятати, що Єгипет географічно розпадається на дві нерівних частини: вузьку долину ріки Нілу (завширшки 20—30 кілометрів) і район її дельти — з одного боку, і пустелю, або напівпустелю, що оточує цю долину — з другого боку. Майже все продукційне життя країни зосереджене саме в долині Ніла. Площа оброблюваної землі в Єгипті становить приблизно одну тридцяту частину всієї площі краю, а саме: 13.600 кв. міль із загальної площі 383.000 кв. міль. На цій невеликій площі й тулиться вся людність Єгипта.

Ця надзвичайно тісно скупчена людність може існувати тільки дякуючи великій плодючості ґрунта в Нільській долині, а ця плодючість цілком залежить від щорічних поведей Ніла, які дають ґрунтові й вологу й угноєння — залишки намулу. Це і гаряче підсоння дає можливість мати кілька жнив на рік.

Поводі Ніла тепер регулюються з допомогою величезних гребель, споруджених у північній частині Єгипта (біля Асуана, Еснї та по инш. місцях). В тих місцевостях, які зрошуються тільки раз на рік під час поводи Ніла, сіють переважно збіжжя й всілякі кормові

культури. Землі - ж, що зрошуються систематично сіткою штучних каналів, дають двоє — троє жнив на рік і на них культивують головним чином бавовну й риж.

Британський імперіялізм, що наклав свою тяжку лапу на Єгипет, не вдоволяється з безпосередньої експлоатації цього краю, — він укладає такі плани своєї дальшої експансії, які загрожують самій основі добробуту Єгипта. Коротко кажучи, він хоче забрати в Єгипта ріку Ніл, що годує цілу країну.

По горішній течії Ніла, як відомо, розкинулася гірська й пустельна країна Судан. Цю величезну країну, що належала раніш Єгиптові, британські імперіялісти захопили тепер до своїх рук, і поволі ширячи там сферу своєї експлоатації — зокрема намагаючись підвищити культуру бавовни, вони хотять використати велику частину нільської води на обводнення величезних площ землі, призначених для бавовняних плантацій.

Суперечка за Судан багато важить в англійсько-єгипетським конфлікті, тому треба хоч коротко розказати історію цієї суперечки.

Панування Єгипту над Суданом припинилося на початку 80-х років минулого століття, коли племена Судана повстали й розбили єгипетське військо, а єгипетських урядовців нагнали. 1899 року Судан звоювало знов спільне британське та єгипетське військо, на чолі якого стояв ушавлений потім генерал Киченер. Згідно з англійсько-єгипетською умовою, складеною того-ж року, Судан оголосили провінцією, яка знаходилася під спільним керуванням („кондомініум“ — співвласність) Великобританії та Єгипта. А як сили партнерів, що брали участь у цьому кондомініумі, були нерівні, то фактично „співвласність“ із самого початку звелася до того, що Єгипет утримував свої військові частини в Судані, а крім того давав кошти на урядування, а Великобританія привласнила собі результати експлоатації цієї країни, яка поволі обернулася на справжню британську колонію.

Таке становище продовжувалося до 1924 року. Після вбивства генерала Лі Стака, про що ми казали раніш, британський уряд видалив із Судана єгипетське військо та єгипетських урядовців, після чого урядування цією країною перейшло зовсім до англійців. Правда, кондомініум ще й досі не скасований формально, але фактично участь Єгипта в суданських справах полягає тільки в тому, що єгипетський уряд дає що-річно 750.000 єг. фунт. на утримання британської адміністрації в Судані, що єгипетський король кладе свій підпис під актом про призначення генерал-губернатора Судана, якого пропонує британський уряд, і що єгипетський прапор вивішується в Судані поруч з британським прапором.

Політика британських імперіялістів, яка має на меті зміцнити розвиток бавовництва в Судані, пояснюється різними причинами. Світова продукція бавовни поволі зменшується, Америка починає сама використовувати велику частину своєї бавовни, ціни на бавовну зростають невпинно. Одночасно єгипетське бавовництво переживає глибоку кризу, спричинену головно виснаженням ґрунту і спаданням продукції. У всякому разі з допомогою одної тільки єгипетської бавовни британські текстильні магнати не в силі підірвати переважний вплив Америки на світовому ринку бавовни й тому вони намагаються розвинути бавовництво по інших частинах імперії.

Судан найбільш придатний до цього. Там для бавовництва сприятливе підсоння та інші природні умови, а крім того там бри-

танський капітал може користуватися ще дешевшою працею ніж у Єгипті, бо Судан стоїть на нижчому ступні культури і там досі ще існує рабовласництво майже неприховане. І нарешті, в Судані британські капіталісти мали можливість забрати до своїх рук через експропріацію величезні земельні простори, придатні для бавовняних плантацій, тим часом як у Єгипті вони зустрічають певну конкуренцію з боку місцевих землевласників, що задержують для себе в формі земельної ренти певну долю додаткової вартости.

Суданська політика британського імперіялізму шкодить інтересам Єгипта з двох боків: вона створює новий бавовницький район, який надалі стане найнебезпечнішим конкурентом єгипетському бавовництву, і разом з тим вона загрожує позбавити Єгипет води, що дають поводи Ніла.

Щоб підняти культуру бавовни в Судані, треба перш за все поставити на належну височінь обводнення земель, призначених на бавовняні плантації. Усунувши Єгипет від участі в урядуванні Суданом, британські капіталісти енергійно посунули наперед цю справу і тепер вже споруджені міцні греблі коло Сенара на Голубім Нілі, а на майбутній час існують ще ширші плани. Субсидований від британського уряду „Синдикат суданських плантацій“¹⁾ має на меті поширити систему штучного обводнення на весь величезний район, що міститься між Білим Нілом, який несе свої води на північ з гір і болот Центральної Африки, і Голубим Нілом, який бере початок в горах Абісінії. Цей район, відомий під назвою Ель Джезира, обіймає площу на 5.000.000 акрів, з яких принаймні 3.000.000 визнані придатними для оброблення. Тепер штучне обводнення захопило вже близько 300.000 акрів землі, а до 1930 року ця площа буде збільшена до 500.000 акрів. Про колосальні розміри всього підприємства можна судити з одного того, що на будівництво Сенарської греблі, що має щось три верстви завдовжки й затримує понад 800.000.000 тон води і на зв'язану з нею систему каналів, яких загальна довжина більша за 10.000 верстов, суданський синдикат витратив 11.000.000 фунт. стерлінгів.

Цілком зрозуміла та тривога, з якою Єгипет слідкує за цими грандіозними гідротехнічними роботами і за всією суданською політикою Великобританії. Британський імперіялізм тепер загрожує Єгиптові не тільки з боку Середземного моря та Індійського океану, але й з боку Судана, звідки він при дальшому розвитку ірригаційної системи коли захоче може позбавити Єгипет благословених нільських вод, що від них залежить увесь його добробут. Звідси зрозуміло й те, чого єгипетські буржуазні націоналісти, що здали Великобританії багато інших позицій, так уперто обстають за свої „історичні права“ на Судан.

Але британські імперіялісти мало зважають на „історичні права“ інших країн; як це доводить вся історія британської імперії, вони ніколи самохіть не кидають загарбаних країн. „Ніколи й ні в якій

¹⁾ Акціонерами цього синдикату є багато видатних державних діячів Великобританії. Через суворість англійської системи „комерційної таємниці“ взагалі тяжко про це довідатись, але напр. після смерті Керзона з його заповіту вияснилося, що він був великим акціонером суданського синдикату. Те саме виявилось й після смерті Асквіта. Це проливає ще особливе світло на єгипетсько-суданську політику англійського уряду і між иншим пояснює ту щедрість, з якою він дає субсидії цьому синдикатові. Взагалі переплітання „високої політики“ з матеріальною зацікавленістю політичних діячів буржуазних країн — тема дуже цікава й навчальна.

формі британський уряд не залишить Судана" — заявив 1924 року лорд Пармур, колишній представник уряду Макдональда в палаті лордів, і ця коротка формула ясно й значливо показує всю політику британського імперіялізму супроти Судана.

* * *

Усі єгипетські уряди буржуазної коаліції, утвореної 1926 року, ставили собі дві мети. Вони з одного боку намагалися використати британську декларацію 1922 року для поширення своєї автономії й для здійснення деяких, хоч невеликих реформ, а з другого боку — робили всілякі спроби, щоб оформити відношення з Великобританією через уложення відповідної угоди. Але не досягли ні того ні того.

Згадуваний вже уряд Адлі-паші, діючи в межах декларації, намагався перевести невелику реформу нужденної та безправної єгипетської армії, забрати з неї англійських офіцерів і надати її національний характер. Але він зустрів рішучий опір з боку верховного комісара лорда Ллойда і повинен був подати до демісії. А коли новий уряд Сарват-паші спробував здійснити той самий проєкт, але значно змінений, то британський імперіялізм рішив продемонструвати свою могутність перед очима непокірливих єгипетських політиків і вирядив у порти Єгипта велику морську ескадру. Зобачивши найновіші дредноути та блискотливі 15-ти дюймові гармати на них, єгипетський уряд відразу заявив, що він приймає всі умови лорда Ллойда.

Цей конфлікт відбувся минулого року ще за життя Заглула. Підчас конфлікту йшли переговори з лордом Ллойдом і єгипетський уряд подав йому, між иншим, всю свою програму на підставі якої він згоден укласти з Великобританією добровільну спілку. В цій програмі він пропонував: 1. перевести британське військо з Єгипту на східний берег Суецького каналу, 2. погодитися на відставку британських урядовців у Єгипті з умовою видати їм велику вихідну допомогу, 3. дати Єгиптові свободу зовнішніх зносин і погодитися на скасування системи капітуляцій, 4. скласти договір про обопільну військову підтримку, 5. відновити спільне англійсько-єгипетське керування Суданом, і 6. надати Єгиптові право призначати урядовців для догляду за користуванням водами Нілу.

Вироблення цієї програми приписували Заглулові. Вона цікава для нас тому, що з неї ясно видно, в якій мірі єгипетські буржуазні націоналісти йдуть назустріч британському імперіялізмові. Вони вже перестали мріяти про цілковиту незалежність, якої так гордо Заглул вимагав ще років з чотири тому. Але й ця скромна програма показалася неприйнятною британському урядові. У відповідь на пропозицію Заглула лорд Ллойд погрозив бомбардуванням Олександрії й переговори перервалися.

Конфлікт минулого року дав привід иншим державам виявити свою позицію до британської політики в Єгипті. І характерно, що обидві середземноморські держави, Франція та Італія, цілком солідаризувалися з цією політикою. Це значить, що вони зовсім не заперечують прав Великобританії на Єгипет — з тієї простої причини, що вважають за зовсім безнадійну річ добитися яких небудь поступок з боку Великобританії саме в цьому пункті британської імперської політики. Але разом з тим французькі та італійські імперіялісти ясно натякали, що вони чекають від Англії ухвали тій політиці, яку вони сами ведуть у своїх африканських володіннях.

Деякий дисонанс до цієї зворушливої ідилії імперіалістичного єднання вніс тільки посол Сполучених Штатів у Єгипті доктор Хуель, який одверто висловився проти британських привілеїв у Єгипті і виявив свої симпатії до планів Заглула. Можливо, що він виступив з чисто пацифістських міркувань, але те має вагу, що його виступ цілком відповідає імперіалістичній політиці Сполучених Штатів, які пробують поки здійснювати свою програму експансії мирним шляхом з гаслом „відкритих дверей“, тому виступають проти привілеїв, які захопили раніш старі імперіалістичні держави¹⁾.

Зірвання переговорів минулого року нічого не навчило буржуазних націоналістів Єгипта. Не зважаючи на те, що представники Великобританії в переговорах з Єгиптом з поміж всіх аргументів перевагу дають значливому аргументові від дредноутів, єгипетський уряд не зрікся надії дійти до полюбовної згоди. Швидко після згаданого конфлікту розпочалися нові переговори. Цього разу ініціативу взяв на себе сам король Фуад. Він разом з прем'єром Сарват-пашою виїхав до Англії, де в приватних розмовах підготував ґрунт для нових переговорів. Тяглися ці переговори довгий час, і на початку березня цього року весь світ раптом дізнався, що договір складено і підписали його єгипетський прем'єр Сарват-паша й Чемберлен. Одночасно світ дізнався також, що ані єгипетський уряд ні парламент не знали змісту договору і зрікаються затвердити його.

Хоч цьому договорі й не судилося набути чинности, проте він є один з найважливіших документів в історії англійсько-єгипетських стосунків і тому треба ознайомитися з ним докладніше. Він показує той шлях, яким представники британської та єгипетської буржуазії через взаємні поступки раніш чи пізніш прийдуть до згоди, якщо їм не стане на перешкоді новий вибух національно-революційного руху.

Згідно з текстом цього договору Великобританія й Єгипет закладають спілку. Єгипет зобов'язується в своїй зовнішній політиці не виступати проти інтересів Великобританії. Великобританія бере на себе захист Єгипта на випадок війни з іншими країнами. Єгипетська армія залишає в себе британських офіцерів і повинна утворюватися та озброюватися за вказівками Великобританії. Коли Великобританія буде втягнена у війну, то Єгипет дозволяє їй користуватися своєю територією й чинити їй всіляку підмогу навіть тоді, коли ця війна ніяк не зачіпає його прав та інтересів.

Найважливіший пункт цієї „угоди“ є пункт 7. Згідно з цим пунктом, який подаємо заховуючи стиль і транскрипцію офіційного тексту:

„... до складення в майбутньому окремої умови, за якою Його Британська Величність звірила б Його Величності Королеві Єгипта охорону лівій сполучення Британської імперії, Його Величність Король Єгипта надає Його Британській Величності право тримати на території Єгипта такі озброєні сили, які на думку Його Британської Величності потрібні для цієї мети. Присутність цих збройних сил не буде вважатися за окупацію і ні в якому разі не буде чіпати суверенних прав Єгипта“.

Через десять років рядні сторони передивляться питання про місцевості, де повинне бути британське військо, а якщо вони не дійдуть згоди, то питання передається до Ради Ліги Націй. Коли

¹⁾ На початку цього року уряд Спол. Штатів відкликав Хуеля, проти якого велася жорстока кампанія в англійській пресі, але разом з тим він заявив, що буде настоювати на додержанні принципу: „відкритих дверей“ та „рівних прав що до Єгипта“.

постанова Ліги Націй не задовольнить Єгипта (такої постанови вона звичайно, не ухвалить, яка-б не задовольнила Великобританію і такого випадку не передбачав договір), то питання переглядається знов через кожних п'ять років.

Єгипет зобов'язується брати на службу урядовців інших чужоземних націй тільки тоді, коли не знайдеться відповідних „підданців“ Великобританії, але останнім завжди має давати перевагу. Британський уряд зобов'язується використати свій вплив на інші держави для зміни режиму капітуляцій і буде підтримувати вимоги Єгипту про допущення його в Лігу Націй. Посол британського короля повинен вважатися за старшого по рангу в дипломатичному корпусі Єгипта.

Ось в коротких словах зміст голосного англійсько-єгипетського договору. В додатках до нього докладно перелічені всілякі привілеї, які мусять мати британські військові частини в Єгипті, а крім того там застережено, що єгипетський уряд „по згоді з британським урядом“ зобов'язаний запросити фінансового радника та правничого радника й що він, до переведення в життя гаданих заходів що до реформи системи капітуляцій, не буде робити ніяких змін у теперішнім складі британських урядовців, що знаходяться на єгипетській службі...

Як видно із сказаного, цей договір не вносить по суті ніяких змін до сучасного стану. Окупаційний режим залишається в повній силі, тільки британське військо в Єгипті після уложення договору не повинне називатися „окупаційним“. Головний вплив на всю політику єгипетського уряду як і перше повинен належати британським адміністратам, що скромно зветься „радниками“. Свою зовнішню політику „суверенний“ Єгипет мусить підпорядковувати лондонському Доунінг стриту. Хоч британський Верховний Комісар перейменовується на „посла“, але від цього становище зовсім не міняється. Правда, по договору Великобританія зобов'язується захищати Єгипет від зовнішніх ворогів, але ж ясно, що і без всякої угоди вона нікому не дозволить чіпати свого Єгипта.

Важливо ще відзначити, що угода жодним словом не згадує про Судан, а це значить, що і тут все залишається по старому.

Навряд чи можна повірити, що колеги Сарват-паші не були в курсі переговорів і дізналися за них аж тоді, як побачили готовий текст договору. Але єгипетський уряд на початку березня цього року дезавуїрував свого прем'єра й примусив його заявити лорду Ллойд, що він зрікається затвердити договір¹⁾. Це стало за початок нового англійсько-єгипетського конфлікту, який зліквідовано тільки на початку травня.

Одержавши відповідь єгипетського уряду, верховний комісар подав до рук Сарват паші задалегідь згаджену ноту, в якій від імені британського уряду заявив гострий протест проти деяких законопроектів єгипетського уряду, внесених до парламенту і вимагав, щоб їх забрати назад. Мова йшла, головню, про законопроекти, які повинні були поширити волю зібрань та маніфестацій і обмежити сваволю поліції. На думку лорда Ллойда прийняття такого законопроекту загрожувало б чужоземцям, а як згідно з декларацією 22 року

¹⁾ Заперечення вафдистського крила урядової коаліції стосувалися головню двох пунктів,— до того, що в договорі погано замасковано дальшу окупацію Єгипта і що в нім не визначено стану Судана.

Великобританія залишила собі охорону чужоземців, то британський уряд, мовляв, не може припустити подібних актів законодавства. Нота додавала, що британський уряд раніш, за першої стадії обміркування законопроекту, не заявляв свого протесту, бо він ждав сприятливого кінця переговорів із Сарват-пашою, але після зірвання угоди Великобританія буде суворо домагатися того, щоб Єгипет додержав застережені у згаданій декларації чотири пункти. Новий прем'єр Нахас-паша відповів нотою, де заявив, що єгипетський уряд сам оберігає інтереси чужоземців, а крім того в дуже коректній формі вказав, що Єгипет, як незалежна держава, не може припустити втручання інших держав у його внутрішні справи.

Лорд Ллойд у своїй відмовній ноті пояснив нетямущому єгипетському прем'єрові, що незалежність Єгипта треба розуміти зовсім инакше, що крім незалежності існує ще декларація 22 року з 4 застереженими пунктами, від яких британський уряд не має наміру відступити ні на одну йоту. Коли й це не допомогло і впертий вафдист Нахас-паша продовжував стояти на своїм тлумаченні розуміння незалежності і навіть пробував довести свою правоту спішним переведенням згаданих законопроектів через сенат, лорд Ллойд пред'явив йому ультиматум і зажадав, щоб у трьохденний термін спірний законопроект був узятий назад. Щоб підсилити цю вимогу, була об'явлена мобілізація британського війська в Єгипті, а британське адміралтейство одночасно видало наказ по флоті привести до бойової готовності відповідну кількість військових суден, які за три дні повинні були з'явитися в олександрійському порті. Цей аргумент подіав: Нахас-паша зрозумів наразті, що лорд Ллойд, як вірний учень Чемберлена, сильніший від усіх єгипетських прем'єрів у тлумаченні таких складних понять міжнародного права, як незалежність та суверенність. Він написав ще одну ноту лордові Ллойдові, де заявив, що незалежний сенат суверенного Єгипта постановив відкласти на 6 місяців обміркування законопроектів, що так не сподобалися високому лордові. Ця відповідь задовольнила як лорда Ллойда, так і Чемберлена, і конфлікт об'явили зліквідованим...

Вже після ліквідації конфлікту Нахас-паша дав інтерв'ю одному американському кореспондентові і зробив підсумки цієї останньої англійсько-єгипетської суперечки. Він заявив, що, поступаючись перед британським ультиматумом, єгипетський уряд проте залишається на своїх попередніх позиціях. Він не визнає британської декларації 22 року, вважаючи її однобічною заявою Великобританії, на яку Єгипет не дав своєї згоди. Цього разу Єгипет мусив скоритися силі, але це ще не значить, що він капітулював і зрікся своїх прав. До цих бойових заяв він додав, що Єгипет жадає жити в дружбі зо всіма країнами, особливо з Великобританією, і сподівається, що ідея свободи й справедливості наразті все ж таки візьме гору.

Кілька днів пізніше в англійському парламенті відбулися дебати з приводу цього питання. В часі обмірковування якоїсь додаткової асигновки для міністерства чужоземних справ виступив лідер опозиції Макдональд з промовою, в якій критикував єгипетську політику Чемберлена. Критика ця мала проте дуже дивний характер: лідер робітничої партії цілком ухвалив позицію Чемберлена і скаржився тільки на те, що деякі ноти лорда Ллойда були надто довгі й гострі що до тону.

Лідер лібералів Ллойд Джордж сказав одверто, що йому нічого критикувати і він цілком підтримує політику Чемберлена. Він пояснив, що Єгипет не можна трактувати як „звичайну країну“, — він є тільки

коридор, що сполучає захід і схід британської імперії, а тому він завжди повинен бути в руках Великобританії. Після цього Чемберленові залишилося тільки констатувати, що вся Великобританія одностайно ухвалює політику окупації. Якщо Єгипет схоче, то британський уряд, звичайно, не відмовиться скласти договір, але тільки на умовах, які гарантують повну безпеку імперських шляхів сполучення.

Як бачимо, британський імперіалізм теж залишився на своїх попередніх позиціях. Значить, історична англійсько-єгипетська суперечка не закінчена,— значить одно з найважливіших питань британської імперії та світової політики не розв'язане.

Цілком можливо, що через деякий час, в наслідок нових конфліктів і всяких позалаштункових ходів, сторони дійдуть „згоди“ і підпишуть який небудь договір, подібний до того, який привів до останньої сутички.

Великобританія з усіх сил прагне розв'язати єгипетське питання. Її було б приємно й корисно дістати документ, в якому єгипетський уряд заявляв би тими або іншими словами, що він цілком годиться з нинішнім режимом. Своєї влади над Єгиптом Великобританія не зречеться, не може зрестися. Британському імперіалізму Єгипет потрібний не тільки як „коридор“, що веде до Індії, і як ринок, що постачає сирівець для одної з найважливіших галузей англійської промисловости, він їй потрібний також як база й опорний пункт для майбутніх воєн, які безперечно захоплять Схід і то далеко більше, ніж за першої великої імперіалістичної війни. Єгипет потрібний їй і для тої війни, яку вона вперто готує проти Радянської Спілки. Поки британський імперіалізм не зламано, Єгипет залишиться британським — по договору чи без нього, це не має особливої ваги.

З другого боку, буржуазний Єгипет також жадає згоди з Великобританією.

Єгипетська буржуазія, з одного боку, прагне до неподільного панування над країною і до повної монополії у справі експлуатації трудящих мас, але з другого боку, її інтереси чим-раз тісніш зростаються з інтересами британського капіталу. Крім того—вона знає, що незалежність Єгипта можна завоювати тільки шляхом революційним, а тим часом вона не менш ніж британські окупанти боїться революційного руху мас.

Цим пояснюється внутрішня суперечність, безпринциповість її політики супроти Великобританії. Під натиском широких мас населення вона і тепер підносить гасло незалежности і протестує проти окупаційного режиму, але одночасно вона мирно співробітничала з окупаційною владою і не тратить надії домовитися з нею на ґрунті яких небудь компромісових пропозицій.

Звільнення від колоніальної неволі Єгипет може ждати тільки в наслідок перемоги революційного пролетарського руху як у самій Європі так і у Великобританії.

ПРОФ. КОСТЬ ХАРЛАМПОВИЧ

Становище українців та білорусів у Польщі

Політична незрозумілість та тупість польських правителів особливо відчувається на їх відносинах до менших національностей, найпаче до Українців та Білорусів. Негативний характер цих відносин визначився саме оразу, як Польща одержала державну самостійність, і далі все заглиблюється. Можливі й прийдучі репресії та експеси, ще жорстокіші від тих, що вже траплялися. Але поки найбільш гострим виявом національної ненависти польського народу (крім обезличеного селянства та робітництва) здається розгром в січні 1927 року Білоруської Громади — масової легальної організації, що лічила більш як 90 тисяч членів.

Російська революція повернула Польщі р. 1918 давно згублену самостійність, а війна з Радянськими Республіками 1919-1920 р. дозволила їй поширити свої межі далеко за етнографічно племінні. Одночасно з цим, зробившись великою державою, Польща вдалася до імперіялістичних авантур й за правом сильного відобрала від Литви Віленщину і це р. 1923 санкціонувала конференція послів. Таким робом, версальський трактат, ризький договір і ця санкція зробили з Польщі державу з 28—29 мільйонами мешканців. Але сливе половина їх не справжні поляки, а чужородці, що належать до інших племен. Перше з них місце кількістю займають Українці Галичини, західніх частин Поділля та Волини, колишніх Холмської, Сідлецької та південної частини Гродненської губерній. Усього їх 6 $\frac{1}{2}$ мільйонів. До трьох мільйонів лічать білорусів, які живуть в тих частинах Вітебської, Мінської, Волинської губерній, що дістала Польща, теж в Гродненській губернії (крім південних повітів). З інших чужоплеменних в Польщі сливе з мільйони Євреїв, півтора мільйони німців, півмільйона литовців.

Але українці та білоруси, хоч вельми численні, як були й в колишній Польщі, так само як давніш мають дуже невелику політичну вагу. Взагалі чужородці в цій державі користуються рівноправністю лише на папері. Таке становище й чужородців-слов'ян, хоч права їх гарантовані поруч конституції ще ризьким трактатом.

В Польщі є багато політичних фантастів, що мріють вернути її до меж 1772 р. — від моря Балтійського до моря Чорного, а на схід — аж до Смоленська, через нову війну з СРСР. Але в збройній боротьбі населення східних кресів Польщі — трудящі українці та білоруси — за кого стоятимуть? За ту державу, якій підвладні, чи за другу, до котрої з давніх давен тягнуть єдність крові й класових інтересів? Та даремні спроби для буржуазної держави конкурувати з пролетарськими Білоруською й Українською Республіками, де трудящі одержали повну політичну владу й всі засоби будувати своє життя за своєю волею, а не за вказівками інших. Іти слідом за радянською

владою й проводити ідеї комунізму — це для буржуазії рівнозначно самогубству. Через те ухвалено — замість поліпшення становища слов'янських меншостей зрівняти їх з поляками шляхом асиміляції їх, сполучення. І це основне змагання польського уряду. Коли ж це робиться за допомогою утисків, приневолення, замахів на національні релігійні, культурні права українців та білорусів, тут маємо тільки кепські способи до „доброї“ мети. До того ж їх практиковано в колишній Польщі, і тих же заходів Поляки вчилися від царського руського й пруського урядів, від яких сами терпіли півтора століття років. Виходить, мова йде не про пригноблення малих народів, як самоціль, але про те, щоб примусити їх забути про зовнішню підмогу, про усякі сепаратистичні змагання, — примусити хоч би через погіршення їх стану.

Масу українців та білорусів складає, розуміється, селянство. Тому воно перш других верст почуло на собі, що хрін не солодший за редьку, що польська демократична влада не ліпша за царську.

Селянство вже міцно постраждало за доби імперіалістичної війни. Тоді частина його загинула на фронтах, друга — шукала спасіння од Німців у втечі на схід, а третя частина, що зосталася на місці, терпіла грабунки від салдатів і бачила на свої очі, як топтали посіви та палили будинки. Війна скінчилася. Хто встиг вернутись до ухваленого строку (1 червня 1919 р.) і одержати польське підданство, не знайшов потрібної підмоги на відновлення своїх господарств. А нова війна Польщі проти Радянського Союзу ще більше погіршила економічне становище усього селянства.

Була й така частина біженців, що, повернувшись до Польщі, ніяк не змогла одержати підданства. Число їх на початку р. 1926 визначилось до 500 тисяч, здебільшого українців та білорусів. Тоді сойм розглядав проєкт закону про примусове виселення із Польщі цих нещасливих...

Але ж не легкий був стан тих, які користувалися благами польського підданства. Вони перш за все терпіли й терплять від нестачі землі. Хоч в Польщі існує закон про викуп маєтків дідачів, проте викуплена земля йде не на користь місцевих селян, але в наділ колоністам - полякам, переважно, що були жовнірами та офіцерами. Мали й мають на увазі три мети: ослабити „руський“ елемент на східних кресах, відповідно до того зміцнити польський і збільшити здатність краю до оборони. З стратегічною тяж метою не обсушують поліських болот, бо вони мають затулити Польщу на випадок війни з СРСР. Тим часом меліорація дала б великі обшири орної землі. Через те що влада не дбає про раціоналізацію сільського господарства, білоруський селянин, як і український, не можуть вийти із злиднів і забезпечити потрібний мінімум прожитку. Мабудь нікого не турбує, що хроничне фізичне виснаження веде до вимирання. Навпаки, коли в Галичині був недавно голод, польська влада дуже неохоче допустила допомогу хлібом від Радянської України. Це не вигадка, а жорстока правда, що відповів одній білоруській депутації міністр внутрішніх справ Скульський. Він казав, що років через 50 білорусів зовсім не буде на світі (це - б то в Польщі). Так колись попечитель Варшавського учебного округу Апухтін визначав термін, коли польські матері співатимуть своїм дітям колискові пісні по-руськи.

Вищепоказані „заходи“ з фізичного боку мали вести до виконання божевільної мрії Скульського й усього уряду. Але головну роль в тій ліквідації трьох мільйонів білоруського народу мають грати заходи духовного, асиміляційного характеру.

Один з найяскравіших виразників окремішності кожної нації є її мова. Тому для польської влади стає пекуча потреба — приневолити усіх своїх українців та білорусів забути рідну мову й перейти на польську, через скасування їх шкіл і заміну польськими і це робиться з систематичною жорстокістю. На свідотство В. І. Пічети, ректора Мінського університету, на початку р. 1927 в Польщі вже не було ні одної білоруської народної школи. Мало того. Карають в'язницею за подання цілком законної заяви про жадання мати білоруську школу. Там по селах їздили особливі агенти, що нахилили населення зрікатися своїх шкіл і прохати про відкриття польських. Польські вчителі наказували своїм учням білорусам принести з дому білоруські книжки; ще частіш вчили їх молитов по-польськи. Відбирано членські білети від членів Товариства білоруської школи. Поруч з тим перешкоджають поширенню білоруських газет — наказується поштовим конторам не видавати їх передплатникам. Часом редактори терплять репресії. Так редакторові „Голоса белорусса“ Шилові дано рік каторги „за протиурядові статті“ (Червень, 1926 рік).

Зменшено надзвичайно не тільки білоруські й українські нижчі школи, — тую ж долю терплять і середні. А вищих і цілком немає. Університет у Львові, що його обіцяли українцям, все не може відкритися. А польські вищі школи бойкотують українці. Білоруси ж, хоч і хтять вчитися в Віленському університеті й мають на те право, якимсь чином не можуть його реалізувати. Проте й тих, що скінчили вищу школу — польську або іншу, не приймають на державні посади.

Яке тяжке матеріальне та моральне становище селянства в Польщі, видно із рясних демонстрацій політично-економічного характеру. 1 травня 1926 р. низка таких демонстрацій відбулася в м. Барановичах та околичних місцях, де групи в 400-500 людей ходили з прапорами, допоминалися землі й роботи й поривалися зняти поліцейських. Розуміється, такі виступи вели до розгонів, арештів та зміцнення утисків. Такі виступи трактуються як повстання або сепаратистичний рух і кінчаються судом. Усі ті процеси — 33 білорусів у Вільні, 150 українців в Володимирі Волинським, 63 у Луцьку, 23 у Львові і безліч інших, звістки про котрі стрічаються в газетах, усі вони є наслідки демонстрацій. Не всі, що їх обвинувачувано, навіть у цьому завинили. Засуджених радомським окружним судом трьох депутатів сойма — українців Люблинський дисциплінарний суд виправдав. Але більшість тих, що їх притягнуто до суду, карається коли не завіси на смерть, то сливе завжди довгочасним ув'язненням з найтяжчим режимом, іноді катуванням, що його ще частіш пристосовують підчас слідства на досудовім арешті. Часті бунти й масові колотнечі політичних в'язнів по польських в'язницях голосно говорять за середньовічний режим в них. 1 червня р. 1926 у Лукішській тюрмі у Вільні оголосили голодування з 300 політичних арештантів з-за надмірного погіршення умов життя й глузування адміністрації. Там же в грудні більш восьми днів тягнулася нова спільна голодовка, при чому кривні в'язнів, що приїхали з сел, перевели демонстрацію, яка звичайно закінчилася арештами. Тоді ж не менш як шість днів голодували з 40 політичних в Кобринській в'язниці. Яскраву картину правного становища малих націй в Польщі, в цій новій в'язниці народів, виявляє недавня історія ліквідації Робітничо-селянської Білоруської громади. Ця організація була легалізована в травні р. 1925, своєю аграрною політикою й культурною діяльністю

заробила такі великі симпатії серед народу, що за півтора року число членів дійшло до 90 тисяч з кількістю гуртків 1780. Швидко вона піднесла економічну міць народу, та його політичну й національну свідомість. Але як, говорять, *inde viae*. Тут знаходиться початок утисків, що повстали на громаду. Вже в середині р. 1926 почали хапати окремих членів її й від них добувати потрібні визнання — за допомогою методів „психичного вдіяння“, як м'яко називають в польській поліції мордування всякого гатунку. А потім почалися напади на з'їзди Громади й її конференції. В грудні р. 1926 в Ст. Березі мітингові громадян з двома депутатами сойму перешкодила банда шибеників, що нею керувала поліція, вчинивши учасникам побої, навіть рани. Коли-ж про це повідомили міністра внутрішніх справ Славах-Складківського, він висловився, що вина поліції є лише в тому, що вона не забезпечила депутатів і не передбачила ворожнечі польського населення до білоруського з'їзду. До речі — це те саме побоїсько, з якого депутати вивезли скривавлену сорочку одного з побитих і пред'явили на соймі, кинувши прем'єр-міністрові в обличчя, як доказ і символ польської культури й гуманності.

Нарешті, у ночі під 15 грудня 1927 р. у Вільні й інших містах Білоруси відбулося розгромлення організації. Арештовано з 200 членів громади з трусами, з вийманням документів, з запечатанням помешкань. Ліквідація Громади продовжувалася ще два місяці, доки в березні Громаду оголошено нелегальною.

За урядовим повідомленням січневий погром був наслідком протидержавної діяльності Громади, що вона сіяла заколоти за вказівками й на гроші чужоземної держави. Таке-ж обвинувачення покладали в Контрольній Комісії сойму й в самому соймі, коли йшла справа про видачу до суду чотирьох арештованих депутатів сойму від Громади (Тарашкевич, Волошин, Рак-Михайловський, Метла) і одного — від Незалежної селянської партії (Головач). Сама державна влада мабуть вірила в ці закордонні гроші, коли одночасно з погромленням Громади було потрушено помешкання білоруських банків у Вільні, Глибокім і Пиневну та й арештовано директорів. Але в дійсності ніяких фактичних доказів не було подано і саме ув'язнення депутатів сойму в обставинах суперечних з § 21 конституції є акт неправомірний. Тому він і викликав протести з боку як тих, що страждали від нього, так навіть польських газет і представників лівих партій в самому соймі. Політичну вагу арешту й перспективу що він відкривав, коротко, але й удало висловив хтось з лівих депутатів по оголошенні постанови сойму про видання арештованих депутатів до суду: „В цей момент Польща перехрестила свою конституцію та загубила свої східні окраїни“. Значіння того вислову легко зрозуміти, бо самі польські газети, як *Stowo Wilenskie*, *Kurjer Wilenski*, виявили гру уряду, з'ясовуючи розгром Білоруської Громади, як похід проти усієї білоруської народності.

Так це зрозуміли й Білоруси й перш усього волосні комітети-громади. Вони організували низку мітингів протесту, вкрили тисячами підписів петицію за визволення депутатів і почали збирати для них гроші й харч. Так само зрозуміли погром Громади й широкі громадянські верстви С.Р.С.Р., що відозвалися мотивованими протестами. Особливо значний є виступ другого з'їзду наукових співробітників СРСР в лютому ц. р. За ініціативою мінського професора Пічети і за прикладом наукових робітників радянських Білоруси й України, оголошено „Звернення до вчених усього світу“. В ньому пред-

ставники 14 тисяч діячів науки, академиків, професорів, викладачів вищої школи, членів науково-дослідчих установ піднесли протест обурення проти утисків, що польська влада кинула в маси білоруського народу, який веде боротьбу з соціальним та національним пригнобленням, що панує в сучасній Польщі. „Ця політика національних утисків мусить викликати тим більше обурення, що переможна революція, розбивши царську в'язницю народів, забезпечила незалежність самій Польщі й що політика національного пригнічення білорусів, українців та інших національних меншостей в Польщі відроджує ті методи, якими царизм свого часу поривався удушити польський нарід.“ З'їзд висловив упевненість, що затримати відродження й піднесення білоруських трудящих мас не вдасться ніякими репресіями, і звернувся з закликом до вчених усіх країн прилучитися до протесту проти переслідування частини білоруського народу, яка імперіалістичною межею відрізана від Білоруської Соц. Рад. Республіки, що вільно розвивається й міцнішає в братерському союзі Радянських Республік.

Розгром Білоруської Громади не є поодиноким факт. Це тільки найяскравіший епізод, що ілюструє загальну політику польського уряду відносно малих народів і їх власних культур, навіть добробуту. Але й відоміше правне становище тих народів викликає незадоволення польської влади, при усяких змінах ультра-націоналістичної. І коли в середині р. 1926 повстало питання про зміну конституції, центр союму й праві партії обіцяли урядові підтримати його проєкт, коли одночасно буде змінений виборчий закон в напрямі, який гарантуватиме майбутньому соймові національну більшість. На їх думку це можна зробити через розподіл депутатських і сенаторських мандатів по консервативних польських виборчих округах з зменшенням їх для робітничих центрів і особливо для східних країн Польщі. Що новий виборчий закон мусить мати напрямок проти національних меншостей, це само собою було видно, і такий його характер знов підкреслено, коли в початку р. 1927 про цей проєкт згадали з нагоди розгрому Білоруської Громади. З якими хитрощами доходять праві своєї мети, показує проєкт депутата Гломбінського, ендека, що його в квітні обговорювали в конституційній комісії сойму.

Скорочення виборчих прав малих народів мусить ще більш зменшити ту невелику суму „прав людини та громадянина“, якою вони тепер користуються. В західній Білорусі нема незалежного суду, нема й суду присяжних. Населення навіть позбулося волі вибирати сільську адміністрацію. Солтисів і войтів призначає уряд. Населення Зах. Білоруси знаходиться під адміністративною владою воеводів та старостів і не має змоги брати участі в місцевім управлінні. Не ліпше теж і в землях українських. Польська влада сливе зовсім ліквідувала самоврядування в Східній Галичині, розпустила більшість волосених рад і призначила сама ради й урядових комісарів, що господарюють з хизацтвом і найбільшим свавільством.

Прегарно характеризує правне й фактичне становище українців та білорусів в Польщі польська преса, малюючи настрої, який охопив перед початком 1927 р. східні воеводства. „Спокійне, лагідне село опанував оце загальний психоз. Люди кидають роботу, виконують почасти недбало свої щоденні обов'язки. Усіх охопило нервове чекання якихось великих державних та соціальних наглих змін... Роздражнення росте що-дня“. Даючи таку картину настроїв, Wilenskie Slowo з'ясовує їх впливом кількох сот червоних агітаторів, що під маскою

білоруської національно-культурної роботи поширюють лозунги „московського комунізму“. Під впливом переляку *Głos prawdy* почислив в чотирьох воеводствах „з 200.000 комуністів, членів чотирьох тисяч бойових гуртків, що робили грабунки, підпалювали поміщицькі садиби, доводили до жаху навіть польських колоністів — військових. Україна палають“.

Напевне, такий вигляд справи занадто перебільшений. Становище мусить бути не таке страшне. Аджеж Польща на Східніх „кресах“ крім війська має в розпорядженні цілу півполітичну, піввійськову організацію „Стрілець“, кількістю більш як 230 тисяч людей, котру влада обмундировує й постачає їй зброю. Це здебільшого колоністи на східніх окраїнах з жовнірів та офіцерів. Про їх бойовий настрій і напрям свідчить те, в лютім 1927 р. вони брали з поліцією участь в розстрілі мирної маніфестації в м. Косові... Але розуміється, після таких учинків треба пам'ятати, що „хто сіє вітер, жатиме бурю“.

А поки-що з своєї рідної землі тікають одиницями й десятками нещасливі люди, котрим Польща стала за злу мачуху. Тікають за східню межу, покидаючи майно, родину.. Тікають проти волі, бо не можна там жити.

Хоч про становище православної церкви маємо мало звісток, але знаємо, що в перші роки польської самостійности влада не тільки терпіла її, але упадала за духівництвом. Визнавалося виборче право парафіян відносно священників. Зосталися православні духовні школи в колишніх помешканнях. Православні церковні процесії стрічали дзвоном костьольним. Правда, це була доба, коли польська влада переводила повне відділення „Польської православної церкви“ від юрисдикції руського патріярха й потребувала підпори від єрархії „західньо-руської“. Як тепер стоїть справа — не відаємо. Але не так добре, коли за релігійне навчання білоруських дітей беруться польські вчителі-католики. До того ж пригадуємо, що з якоїсь нагоди державна влада СРСР в одній ноті польському урядові ставила йому на увагу, що він порушує релігійні права своїх не польських підданих.

І то треба сказати, що польська влада не цілком позбулася свідомости свого обов'язку до українських та білоруських мас, але тільки до тих, що ведуть життя і навіть мислять за її вказівками. Припиняючи небажані опозиційні організації, уряд підтримує прихильні до компромісів, а той просто ренегатські партії, як напр: Селянський Союз, Союз християнських демократів з кс. Станкевічем на чолі, Білоруську національну Раду, що її склала дефензива з відпаду білоруського суспільства, українську народню партію, що видає в Рівному газету „Дзвін“, групу Романа Смаль-Стоцького.. За їх допомогою, через підкупну пресу, дефензиву й суд польська влада має намір перш заспокоїти білоруську і українську суспільність, а потім узятися до „реформ“ в рамках „культурно-національної автономії“. Обіцяють фінансову допомогу й полегшення в культурно-просвітній царині. Українців принаджують університетом в Станіславі й навіть сільсько-господарською академією у Львові. Інші вірять: обіцянка-цяцянка, а дурному радість. Але як політики схильні ошукувати, видно з того, що саме напередодні погрому Білоруської Громади, який ухвалено, розуміється, раніш, польська комісія експертів до справ нацменшостів проектувала скасувати усі обмеження, що їх ввели попередні уряди. А цих обмежень так ба-

гато, що не без підстави один український депутат одного разу висловився на соймі: у українців є одно тільки право — на казенне утримання по тюрмах... І не дурно білоруський депутат Єремич в грудні 1926 р. коли обмірковувано на соймі бюджет, заявив, що білоруси ухвалили більш не прохати за вдоволення своїх прав, а брати їх. А комуністичний депутат Сохацький в тон йому промовив, що Українці та Білоруси дійдуть своїх прав тільки боротьбою, спільно з польськими робітниками.

Правда, за територіальну автономію окраїн, в яких ці народи складають більшість, говорять і польські „ліві“ партії — П.П.С, Визволення, Селянський Союз, Клуб Праці. Але, по-перше, вони, навіть укупі з представниками угодівських національних груп не мають змоги скласти на соймі більшість. Подруге — вони і між собою не погодилися відносно обсягу поняття культурної автономії малих народів. Утретє — вони дуже хиткі й ненадійні. А з них одна — ППС — славнозвісна своєю репутацією партії, що працює з усяким урядом...

Кінчаючи свій короткий огляд становища слов'янських меншостів у Польщі, можу зазначити такі основні риси:

1. Політика репресій та пригноблення українців і білорусів диктувалася й диктується існуванням по-за східною межею польської держави центрів, куди тягнуться думки цих пригноблених народів, і обширу, придатного для польської експансії.

2. В цьому напрямі — тяжінні на схід і репресіях польські урядові кола керувалися й керуються, крім вузького націоналізму й погордливого відношення до інших народів, ще зовнішніми вказівками. Польща ніколи не була зовсім самостійна. В середньовічну добу і в початку нової її політику направляли споріднені зв'язки її князів та королів з чужоземними династіями і інтереси останніх, а ще більше — вказівки папської курії. Тепер Польща тягнеться за Лігою Націй, підпадаючи під переважний вплив то одної, то другої великої держави, допреж Франції, потім Англії. На жартливий вираз якогось польського публіциста, католицька Польща перейшла тепер до англійського визнання...

Третья риса — намагання забезпечити безпеку східних країн Польщі в разі війни з Союзом РСР заходами невдатнішими, недоладнішими — утисками населення цих країн з метою знищення його. За старих часів таке національне обезличення велося через релігію й уніональні плани, тепер — головним чином за допомогою польських шкіл і обсадження державних та суспільних посад представниками польської шляхти та буржуазії.

Одначе, коли протягом сторіччів не змінився політичний напрям і методи управління польської шляхти, то історичні обставини все таки внесли де-які й то не другорядні відміни. З цими відмінами, перш за все з робітничим рухом в Польщі та з існуванням СРСР — гнобителям доведеться числитись.